

KULGI VA YIG'I SEMANTIK MAYDONLARI BINAR OPPOZITSIYA SIFATIDA: LINGVISTIK VA MADANIY YONDASHUV

Azimova Muxtasarxon Jaloldin qizi

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti tayanch doktoranti

ORCID iD: 0009-0005-4855-9238

mkamoldinova@gmail.com

Annotasiya: Ushbu maqolada "kulgi" va "yig'i" semantik maydonlari o'zaro binar oppozitsiya va gradual tizim asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot tarixiy-falsafiy asoslar, lingvistik modellashuv hamda madaniy-kognitiv yondashuvlar yordamida olib boriladi. Aristotel, Gippokrat, Anri Bergson va Nitshe kabi mutafakkirlarning qarashlari asosida ushbu emotsional birliklarning qadimiy falsafiy ildizlari yoritiladi. Shu bilan birga, gradual semantik model doirasida emotsional intensivlik, metaforik yuklama va konnotativ tafovutlar chuqur tahlil qilinadi. Natijada, kulgi va yig'i nafaqat hissiy javob, balki til, madaniyat va tafakkurning murakkab semantik va diskursiv in'ikosi sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: kulgi, yig'i, semantik maydon, binar oppozitsiya, gradualizm, metafora, emotsional leksika, madaniy semantika, Sapir-Whorf gipotezasi

Abstract: This article explores the semantic fields of “laughter” and “crying” through the lens of binary opposition and gradual semantic structures. The study draws on historical-philosophical foundations, linguistic modeling, and cultural-cognitive approaches. Referencing the ideas of Aristotle, Hippocrates, Henri Bergson, and Friedrich Nietzsche, the philosophical origins of these emotional units are traced. Furthermore, the paper investigates emotional intensity, metaphorical implications, and cultural encoding within a gradual semantic model. Laughter and crying are viewed not only as emotional responses but also as complex semantic and discursive structures reflecting cognition and culture.

Keywords: laughter, crying, semantic field, binary opposition, gradualism, metaphor, emotional lexicon, cultural semantics, Sapir-Whorf hypothesis

Аннотация: В данной статье рассматриваются семантические поля «смеха» и «плача» в контексте бинарной оппозиции и градуальной системы. Исследование опирается на историко-философские основания, лингвистическое моделирование и культурно-когнитивный подход. На основе взглядов Аристотеля, Гиппократа, Анри Бергсона и Фридриха Ницше раскрываются философские корни эмоциональных единиц. Также анализируются интенсивность эмоций, метафорическая нагрузка и культурная кодировка в рамках градуальной модели. Смех и плач рассматриваются не только как эмоциональные реакции, но и как сложные семантические структуры, отражающие мышление и культуру.

Ключевые слова: смех, плач, семантическое поле, бинарная оппозиция, градуализм, метафора, эмоциональная лексика, культурная семантика, гипотеза Сапира-Йорфа

Kirish

Inson tilining hissiy mazmunni ifodalashdagi imkoniyatlari cheksizdir. Til — bu nafaqat aloqa vositasi, balki inson psixikasida kechadigan chuqur tuyg'ular, kechinmalar va kayfiyatlarning ham ifodachisidir. Xususan, “Kulgi” va “yig'i” kabi emosional holatlarni ifodalovchi leksik birliklar insoniyat tajribasida qadimdan mavjud bo'lib, ularning semantik tashkil etilishi hamda oppozitsion xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikda semantik maydon va binar oppozitsiya nazariyalari orqali chuqurlashtirilgan (Lyons, 1977). Mazkur maqolada Kulgi va yig'i semantik maydonlari o'zaro qanday binar oppozitsiyaga kirishishini, ularning madaniy va lingvistik mazmunini, shuningdek metaforik darajadagi in'ikosini tahlil qilamiz.

Inson tilidagi emotsional birliklar – ayniqsa “Kulgi” va “yig'i” – ijtimoiy va psixologik hodisalarning semantik in'ikosi bo'lib xizmat qiladi. Mazkur ikki emotsional reaksiya insoniyat tafakkurida qadimdan dualistik antagonizm sifatida shakllangan bo'lib, ular nafaqat lingvistik, balki tarixiy, madaniy va falsafiy jihatdan ham chuqur ildizlarga ega (Azimova, 2024). Ushbu maqola kulgi va yig'i semantik maydonlarining nafaqat binar oppozitsiyasi, balki gradual (bosqichli) semantik tuzilmasini ham tahlil qiladi.

Asosiy qism

Semantik maydon — bu ma'no jihatidan o'zaro yaqin, muayyan hissiy yoki konseptual asosga ega bo'lgan leksik birliklar tizimidir (Cruse, 1986). Bunday maydonlarda joylashgan so'zlar paradigmatic munosabatlar orqali til tizimining ichki ma'nosini tashkil etadi. Binar oppozitsiya esa ikki mutlaqo qarama-qarshi leksik komponentlar o'rtasidagi semantik antitezani ifodalaydi. Masalan, “kulmoq” va “yig'lamoq” so'zlari turlicha emotsional yuklamaga ega bo'lishiga qaramay, ular bir-birini to'ldiruvchi, ziddiyatli juftlik sifatida qaraladi (Jakobson, 1957).

Kulgi va yig'i tushunchalari qadimgi falsafa va tibbiy tasniflarda ham qarama-qarshi qutblar sifatida talqin qilingan. Aristotel Kulgini estetik zavq, yig'ini esa ruhiy tozalanish (katarsis) manbai sifatida ko'radi. Hippokrat va Galen Kulgini sanguin temperament bilan, yig'ini esa melanxoliya bilan bog'laydi.

Anri Bergson esa Kulgini ijtimoiy deviantlikka qarshi mexanizm sifatida talqin qilgan bo'lsa, Fridrix Nitshe uni Dionisiyalik kuchlar (spontanlik, hissiylik) va Apolloniyalik kuchlar (tartib, ong) o'rtasidagi dramatik dualizm doirasida tushuntiradi (Nietzsche, 1872).

Sapir-Whorf gipotezasiga ko'ra, emotsional birliklarning ifodasi madaniy va kognitiv strukturalarga bog'liq (Whorf, 1956). Kulgi va yig'i turli tillarda va madaniyatlardagi semantik yuklamalari bilan farqlanadi. Masalan, o'zbek tilida “ko'ngli ko'tarildi”, “yuzida tabassum porladi” kabi iboralar quvonchni bildirsa,

“ko‘z yoshi to‘kdi”, “yuragi qon yig‘ladi” kabi iboralar qayg‘uni ifodalaydi (Yusupova, 2019).

Metaforik yondashuvda esa kulgi va yig‘i inson tanasi va hissiyati bilan bog‘liq tarzda ifodalanadi: “qalbi kuldi”, “yuragi yig‘ladi” kabi birikmalar tanaviy emotsiyalarni leksik darajada aks ettiradi (Lakoff & Johnson, 1980).

Emotsional leksik birliklar semantik intensivlik darajasi bo‘yicha tizimlashtirilganida, ularning o‘zaro farqlari va o‘xshashliklari aniqroq namoyon bo‘ladi. Kulgi holatlarida bu “tabassum”dan “qahqaha”gacha bo‘lgan ifodalarni o‘z ichiga olsa, yig‘ida “xafalik”dan “ichki yig‘i”, “faryod”gacha kengayadi. Bu gradatsiyalar emotsional semantikaning ko‘lamini ko‘rsatadi (Karimov, 2021).

Bundan tashqari, pragmatik kontekstga ko‘ra, bir so‘z bir necha darajadagi emotsional holatlarni ifodalashi mumkin. Masalan, “yig‘lamoq” so‘zi kontekstdan kelib chiqqan holda ham ichki, ham tashqi iztirobni bildirishi mumkin.

An‘anaviy binar struktura asosida tuzilgan semantik maydonlar antagonistik qutblarni belgilaydi. Ammo XX asr o‘rtalaridan boshlab Sholalar tomonidan ishlab chiqilgan gradual semantik nazariya til birliklarining statik emas, balki dinamik va gradatsion tarzda tashkil topganligini ta‘kidlaydi. Bu modelda kulgi va yig‘i bir-biriga qarshi emas, balki emotsional kuchlanish darajalarida joylashgan leksik birliklar tizimi sifatida qaraladi (Shollar et al., 1973).

Misol uchun, “tabassum”dan “qahqaha”gacha bo‘lgan ijobiy affektiv reaksiyalar bir spektrda, “xafalik”dan “yig‘i”gacha bo‘lgan salbiy emotsiyalar esa boshqa spektrda joylashgan. Bu yondashuv til birliklarining semantik intensivligini tushunishda muhim rol o‘ynaydi (Cruse, 1986).

Aspekt	Kulgi semantik maydoni	Yig‘i semantik maydoni
Emotiv zamin	Ijobiy	Salbiy
Dominant so‘z	Kulmoq	Yig‘lamoq
Konnotatsiya	Quvonch, zavq	Alam, iztirob
Ijtimoiy vazifasi	Qo‘llab-quvvatlash, ijobiy kayfiyat tarqatish	Taskin, ichki og‘riqni bo‘lishish
Madaniy kontekst	Bayram, ijobiy hodisalar	Yo‘qotish, ajralish

Jadval 1. Binar oppozitsiya aspektida taqqoslash

Yuqoridagi aspektlar asosidagi tahlildan ko‘rinadiki, kulgi va yig‘i semantik maydonlari klassik binar oppozitsiyadan tashqari, murakkab madaniy, psixologik va pragmatik qatlamlarga ega. Ular faqat ikki qarama-qarshi qutb sifatida emas, balki inson hissiy tajribasining keng ko‘lamli spektri sifatida til orqali shakllangan. Shu sababli, ushbu oppozitsiya gradualizm bilan uyg‘un

holda o'rganilishi kerak — ya'ni emotsiyalarni kuchayish yoki zaiflashish darajasiga qarab qatlamlashtirish asosida tahlil etilmog'i lozim.

Kulgi semantik maydoni ijobiy emotsional struktura hisoblanadi, ya'ni kulgi semantik maydoni ijobiy his-tuyg'ular — quvonch, shodlik, xursandchilik va zavq kabi holatlarning leksik ifodalaridan iborat. Bu maydonga kiruvchi asosiy so'zlar orasida “kulmoq”, “xursand”, “quvonmoq”, “shodlik” kabi birliklar mavjud bo'lib, ular odatda ijtimoiy muloqotda ijobiy energiyani uzatish, psixologik yengillik yoki quvnoq kayfiyat ifodasi sifatida ishlatiladi. O'zbek tilida “kulmoq” fe'li bir qancha frazeologik birikmalarda ham qatnashadi: masalan, “yuzida tabassum porladi” yoki “quvonchdan kulib yubordi”, bu esa uning emotsional ifoda vositasi sifatida keng ko'lamli qo'llanishini ko'rsatadi (Karimov, 2021).

Yig'i semantik maydoni esa ko'proq salbiy emotsional holat sifatida qaraladi. Yig'i semantik maydoni salbiy hissiy kechinmalar — g'am, qayg'u, iztirob, yo'qotish va alam kabi holatlarni ifodalovchi leksik birliklardan iborat. Bu maydon tarkibida “yig'lamoq”, “g'amgin”, “alam”, “ko'z yoshi” kabi so'zlar mavjud bo'lib, ular insonning ichki og'riq holatini bildiradi. Mazkur birliklar ko'pincha og'ir voqealar, ajralish yoki yo'qotish kontekstida ishlatiladi. O'zbek xalq maqollarida bu holatlar “ko'zyosh yurakni yumshatadi” yoki “dardni yig'i yuvadi” kabi iboralar orqali ifodalanadi (Yusupova, 2019).

Kulgi va yig'i semantik maydonlarining binar oppozitsiyasi bir necha qatlamda namoyon bo'ladi. Semantik nuqtai nazardan, bu ikki maydon ijobiy va salbiy emotsional qutblarni ifodalaydi. Funksional jihatdan esa, ular odamlar orasidagi muloqotda hissiy muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Kulgi, odatda, ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi, yig'i esa psixologik yengillik va ichki kechinmalarni bo'lishish vositasi sifatida ishlaydi (Ekman & Friesen, 1975). Madaniy kontekstdan qaralganda esa, Kulgi tantanali, bayramona holatlarga xos bo'lsa, yig'i motam va ajralish marosimlarining ajralmas qismidir.

Emotsional leksik birliklarning metaforik talqini ham mazkur maydonlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Masalan, “Kulgi yuragimni iliq qildi” yoki “yig'i ko'nglimni cho'ktirdi” kabi iboralar inson hissiyotlarini joy, harorat yoki og'irlik orqali ifodalaydi. Bu metaforalar Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, abstrakt tushunchalarni (quvonch, g'am) aniq sezgi orqali idrok qilinadigan modellar bilan bog'lash tendensiyasini namoyish etadi (Lakoff & Johnson, 1980).

O'zbek xalq maqollarida Kulgi va yig'i obrazlari ko'p hollarda hayotning ikki qutbini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. “Ko'p kulgan — ko'p yig'laydi”, “quvongan qadam yuradi, g'amgin yelkasi bukiladi” kabi maqollar xalq ruhiy olami va hayot falsafasini yoritadi. Bu iboralar binar qarama-qarshilikni nafaqat til tizimi, balki xalq dunyoqarashi darajasida ham aks ettiradi.

Xulosa

Kulgi va yig'i semantik maydonlari til tizimidagi eng chuqur emosional zaminlardan birini tashkil etadi. Ularning binar oppozitsiya asosidagi qarama-

qarshiligi inson hissiyotlarining til orqali qanday ifodalanishini, leksik birliklar qanday semantik rollarga ega ekanini va bu birliklarning madaniy talqinini aniqlash imkonini beradi. Bu ikki maydon orqali biz nafaqat til, balki inson ruhiyati va jamiyat psixologiyasi haqida ham chuqurroq bilimga ega bo'lamiz. Kulgi va yig'i semantik maydonlari oddiy oppozitsion birliklardan iborat emas, balki ko'p qatlamli, gradatsion va madaniy jihatdan shartlangan leksik sistemadir. Tarixiy-falsafiy asoslar, lingvistik modellar va madaniy kontekstlar bu ikki maydonning murakkab semantik strukturaga ega ekanligini ko'rsatadi. Gradual semantik model yordamida esa bu birliklarni emotsional intensivlik, metaforik kenglik va madaniy kodlar doirasida tahlil qilish mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu birliklarni diskursiv va intermadaniy kontekstlarda chuqurroq o'rganishga yo'naltirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azimova, M. (2024). Kulgi semantikasi rivojida madaniy va psixologik asoslar [Cultural and psychological foundations in the development of laughter semantics]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13909649>
2. Azimova, M. (2024). Lexical-semantic field of "laugh" in English and Uzbek in taxonomic aspect. Академические исследования в современной науке, 3(36), 71–75. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/50004>
3. Azimova, M. (2024). The semantic field of crying (Yig'i semantik maydoni). Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 3(10), 79–81. Retrieved from <https://in-academy.uz/index.php/zdif/article/view/37346>
4. Azimova, M. (2025). Kulgi va yig'i semantik qarama-qarshiligi: Tarixiy-falsafiy asoslar va lingvistik model. *Taqdimot materiallari*. <https://gamma.app/docs/Kulgi-va-Yigining-Semantik-Qarama-qarshiligi-Tarixiy-falsafiy-Aso-5jkbkru70uuufq>
5. Azimova Muxtasarxon Jaloldin qizi. (2025, май 26). "KULGI" VA "YIG'I"NING SEMANTIK QARAMA-QARSHILIGI: TARIXIY-FALSAFIY ASOSLAR VA LINGVISTIK MODEL. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15517885>
6. Azimova Muxtasarxon Jaloldin qizi. (2025, май 26). "KULGI" VA "YIG'I"NING SEMANTIK QARAMA-QARSHILIGI: TARIXIY-FALSAFIY ASOSLAR VA LINGVISTIK MODEL. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15517885>
7. Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
8. Ekman, P., & Friesen, W. V. (1975). *Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Emotions from Facial Clues*. Prentice Hall.
9. Jakobson, R. (1957). *Linguistics and Poetics*. Harvard University Press.
10. Karimov, F. (2021). O'zbek tilida emotsional leksika va uning semantik tadriji. *O'zbek tili va adabiyoti*, 2(14), 47–53.

11. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
12. Lyons, J. (1977). *Semantics (Vols. 1–2)*. Cambridge University Press.
13. Nietzsche, F. (1872). *The Birth of Tragedy*.
14. Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality*. MIT Press.
15. Yusupova, Z. (2019). O'zbek xalq maqollarida hissiy holatlarning lingvistik ifodasi. *Filologiya masalalari*, 3(1), 115–122.